

En världsordning i upplösning. Vad nu?

3. Ett värdebaserat Europa i en nihilistisk tid¹

Bo Stråth

Utgångspunkt: Värden och verklighet – upplösningens dialektik

Att beskriva världen som den är hindrar inte att föreställa sig världen som den borde vara. Ofta byggs en motsättning upp mellan de två perspektiven. Ett gott exempel är Herfried Münklers bok om en sönderfallande världsordning med en prognostisk ambition som publicerades 2023 när få tänkte sig Trumps återkomst som ett reellt alternativ (Münkler 2023). Boken är uttalat programmatisk i ambitionen att beskriva världen som den var och är och avfärda frågor om hur den skulle, kunde eller borde vara. Normativa frågor behandlas inte och därmed försvinner alternativen ur historien och framtids tänkandet. På den grunden uttrycker författaren ambitionen att göra en prognos om hur världen kommer att se ut och skissar en världsordning kring fem stora block: USA, Europa, Kina, Ryssland och Indien. Pentagonen har en bipolär dimension med USA och Europa mot Kina och Ryssland med en viss osäkerhet om var Indien kommer att hamna.

Poängen är här inte att konstatera att utvecklingen med Trump tog en annan riktning något år efter det att Münkler gjorde sin prognos. Det är den situation varje prognos riskerar att hamna i eftersom framtiden i princip är oförutsägbar genom att ständigt nya element kommer till och förändrar det

¹ Detta är den tredje delen i en serie av tre artiklar av Bo Stråth på temat "En världsordning i upplösning. Vad nu?". Den första delen, med underrubriken "1. Imperiernas möte i Europa och Europas svar", publicerades i *Statsvetenskaplig tidskrift*, årg. 127, nr 2, s. 305–328 och den andra delen, med underrubriken "2. Den lågintensiva demokratin utan alternativ, nihilismen och algoritmerna" i *Statsvetenskaplig tidskrift*, årg. 127, nr 3, s. 675–698.

Bo Stråth var professor i historia vid Göteborgs universitet, professor i samtidshistoria vid Europeiska universitetsinstitutet i Florens och Finlands Akademis distingerade professor i Nordens, Europas och världens historia vid Helsingfors universitet. Som emeritus bosatt i sydvästra Tyskland nära gränsen till Frankrike sysselsätter han sig bl. a. med att skriva bloggar kring ett planetärt perspektiv, www.bostrath.com. E-post: bo.strath@gmail.com

kända som upprepar sig. Kritiken här handlar om Müncklers avvisande av visionerna och alternativen. Müncklers prognos om ett USA-Europablock i en bipolär pentagon visar sig i dag vara precis den dagdröm han vill avvisa. Hans prognos var också en vision. Den sanne historikern sysslar med verkligheten som den verkligen var och gör på den grunden prognoser om framtiden genom trendframskrivning medan visionerna om alternativa framtider görs av dagdrömmarna. Den distinktionen håller inte och ironin är att Münckler själv visar det. Argumentet här är att urskiljandet av *wie es eigentlich gewesen*, kartläggningen av verkligheten inte sker i ett värdefritt rum och att urvalet av fakta är värdebaserat samt att det värdebaserade tänkandet kring framtiden är en del av verkligheten. Argumentet är dessutom att det går att föra ett offentligt samtal om värden och verklighet sakligt och intersubjektivt under avvisning av den vansinniga retoriken kring begrepp som *false truth* och *faked facts* som följt med Trumpismens härjningar. Detta är något annat än blind tro på framtiden som trendframskrivning utan värden.

Romantikern och biskopen Esaias Tegnér skrev i en mörk tid präglad av revolution och Napoleonkrig i dikten *Det eviga* att den starke formar sin värld med svärdet och att ryktet om hans styrka flyger som örnar, men att "vad våldet må skapa är vanskligt och kort, det dör som en stormvind i öknen bort." Det rätta, det sanna och det sköna var de kontrasterande värdena som stod för evighet. Det är naturligtvis ingen som oförmedlat tar Tegnér på orden idag, varken att våldet är en kort parentes eller att det rätta och det sanna består. Men som en dröm i en turbulent tid var dikten reell. Den uttryckte ett behov att tänka en alternativ värld. Därmed hör den hemma i diskussionen om hur det verkligen var. Vad gäller det sanna, det rätta och det sköna är det värden som inte kan entydigt och slutgiltigt definieras utan måste fyllas med substans och den substansen är ofta kontroversiell och ändras med tiden. Men som behållare att kontinuerligt fylla med innehåll existerar de. Det normativa är en del av verkligheten.

Om detta rådde det i den västliga världen relativ enighet fram till helt nyligen. Demokratin var en slutgiltig regeringsform med institutioner och normer för att förvandla konflikter till kompromisser med en balans mellan minoritetsrättigheter och legitimitet för majoritetsbeslut i en normativ ram som var lika viktig som institutionerna inom ramen. Där fanns objektivitetskriterier och -ideal men också insikt om att det objektiva och det sanna kunde ses från olika perspektiv och i den meningen var de inte absoluta. Men de var fullt användbara för den offentlig debatten. De skilda synsätten bildade grundvalen för debatten. De både förenade och delade offentligheten. Ytterst handlade det om tron på upplysningen och på det moderna som framsteg. Demokratiteori är normativ teori

Efter två världskrig och holocaust fanns naturligtvis insikten att upplysningens värden inte alltid följdes och att det fanns epoker då de kastats

överbord. Upplysningsfilosofin tecknade en idealbild. Framstegstanken kunde också leda till helt andra utvecklingar än industrialisering för allt bättre levnadsvillkor. Industrialiseringen byggde på exploatering av människor och plundring av råvaror i de fattiga länderna genom kolonialism och imperialism. I Hitlers Tyskland producerade järnvägarna, som var en grundbult i den välståndsskapande industrialismen, transporttjänster till gasugnarna. Inte automatiskt som en förutbestämd konsekvens av industrialismen, men genom mänskliga beslut och handlingar. Här måste man tillägga att inte heller demokratin och välståndet följde automatiskt med industrialiseringen, men genom mänskliga konflikter och strider som grundade sig i och ledde till beslut och handlingar.

Trots att industrialiseringens och moderniseringen avigsidor var väl kända, de kom till fullt uttryck i första världskriget, var holocaust en absolut nollpunkt som tenderade till minus 273 grader. Tre generationer senare och i spåren av fler folkmord har chockverkan släppt. Det är svårt att mentalt försätta sig tillbaka till åren kring 1945 när allt mer av holocaust blev allmänt känt. De tyska filosoferna i amerikansk exil Max Horkheimer och Theodor W Adorno publicerade 1947 *Upplysningens dialektik*, som var en reviderad version av en text som de redan 1944 hade cirkulerat bland vänner och kolleger under titeln *Filosofiska fragment* (Horkheimer & Adorno 1947). Frågan de behandlade var hur upplysningen hade kunnat misslyckats till den grad att den vänts i sin motsats, hur vad som en gång var svaret på myter och vidskeplighet hade förvandlats till en ny gigantisk myt under sammanflätade namn som fascismen, nazismen, stalinismen. Kulturindustrin och masskonsumtionen ledde i Horkheimers och Adornos analys inte till mänsklighetens emancipation utan till dess underkastelse med totalitarism och nya former av barbari och samhällelig maktutövning som följde i en utveckling som konventionell teori inte hade något svar på. Enligt Marx skulle det kapitaliska samhällets motsägelser mellan produktionsförhållandena och produktivkrafterna få sin lösning genom världsrevolutionen. Den liberala marknadsekonomi som en gång hade förknippats med individens autonomi och konkurrens mellan privata företagare hade i stället för världsrevolution slutat i ett centralplanerat system av statsmakt och kapitalkoncentration. Hoppet till den sociala revolutionen hade mynnat ut i fascism, nationalsocialism och stalinism. Den kritiska teorin som den utvecklats i spåren av Marx hade som Jürgen Habermas noterat ingenting kvar till vilken den kunde vädja när produktivkrafterna och produktionsförhållandena hade ingått en höggiftig symbios i stället för att spränga kedjan som höll dem samman (Habermas 1982). Horkheimer och Adorno talade om förnuftets regression när nationalsocialismens utvecklade sig till något som liknade själva formerna av vidskepelse och myt ur vilka upplysningen hade uppstått som en följd av tron på historisk progression, av framstegstanken. Upplysningen bet till slut sig själv i svansen.

Horkheimer och Adorno såg en orsak till urspårningen i masskulturen kring industriframställda kulturprodukter, film, radioprogram och tidskrifter, som homogeniserade tänkandet och manipulerade masssamhällena till foglighet och passivitet. Radion var ett massmedium som inte tillät lyssnarna några möjligheter att svara, som var fallet med telefonen. Lyssnarna var inte längre subjekt utan passiva mottagare utsatta för auktoritära budskap med samma program från olika sändare. Man tänker här på Tredje rikets propagandamaskin under Göbbels. Man skulle kunna tillägga att en nivellerande nihilistisk tendens låg inbäddad i mönstret som hade en spridning långt utanför Hitlers Tyskland och långt efter holocaust. Mot bakgrund av den digitala revolutionen och algoritmernas makt verkar vi stå inför en version 2.0 av vad Horkheimer och Adorno beskrev.

Horkheimer och Adorno kopplar upplysningsprojektets misslyckande till antisemitism, som de såg som en reaktion på inbyggda motsättningar i kapitalismen och det borgerliga samhället. Judarna som en allmän syndabock var en projicering av känslor av alienation och vanmakt i den masskulturella nivelleringsens spår. De som hyste dessa känslor ur stånd att konfrontera dess orsaker, externaliserade dem genom att identifiera ett ställföreträdande fysiskt objekt som kunde absorbera dem: judarna. Judeförföljelsen var ett symptom på det moderna samhällets olösta motsägelser och patologier.

Det vilar en pessimistisk grundstämning över *Upplysningens dialektik*. Men boken beskriver ingen negativ teleologi och är inte uttryck för deterministiska tankar. Författarna ser kritisk teori som en möjlighet att reagera på upplysningens avarter och urspårningsrisker. Där finns ett handlingsutrymme, oavsett hur stort eller litet det är, genom radikal kritik av upplysningstankens implementering och de sociala förhållanden som leder till avarterna. Framtiden är i princip öppen. Här skulle man kunna tillägga att den kritiska grundtanken är inbyggd i upplysningsprojektet självt, pace Kant.

Den mörka upplysningen: förfärlig teoretisk humbug

Vad gäller syndabocksteorin förde religionsantropologen René Girard tankarna vidare i helt andra riktningar än kritisk teori. Girard var techoligarken Peter Thiels mentor, Thiel som i sin tur är en sorts filosofisk-religiös mentor för vicepresidenten Vance (Stråth 2025a). Girard kopplade syndabocken till mimetisk teori. Människan är en efterliknande, imitativ figur. Det efterhärmande har en antropologisk karaktär. Allas tävlan med alla om att bli lika slutar i allas krig mot alla. Endast syndabocken kan återställa fred och ordning. Men i likhet med Adorno och Horkheimer var Girard inte determinist. Strävan att efterlikna innebär inte nödvändigtvis att människan är naturligt ond. I princip är människan god genom sin extrema öppenhet gentemot andra, den andra sidan av imitationsdriften. Imitation betyder också att lära av andra och dela

med sig. Livet är en läroprocess. Tanken att mänskligheten är ärftligt våldsam är lika omöjlig som påståendet att den är ärftligt god, skriver Girard. Om våld och krig drevs av biologiskt givna drifter skulle människan vara oförmögen att hålla tillbaka aggression, vilket hen inte är. Hen är varken ond eller god utan både och. Man ser i den troende katoliken Girards antropologi den olösliga spänningen mellan människan som Guds avbild och avfälling.

Det är mot denna bakgrund svårt att förstå hur Girard har blivit en referenspunkt för den egenartade front med reaktionära tankar som omramar och inspirerar Trumpismen i USA och de högerradikala rörelserna långt utanför USA. Litteraturkritikern Ijoma Mangold har i en kort pregnant artikel sammanfattat Thiels bisarra världsbild, libertär och reaktionär, utan målkonflikt mellan dem, inspirerad av men förvrängande Girard (Mangold 2025). Girards mimetiska begär innebär inte att människor i första hand strävar efter materiell efterapning där det man eftersträvar har ett egenvärde, utan man begär det som andra begär, eftersom andra vill ha det. Vi talar om modevågor. Begäret är omätligt och en stark social drivkraft. Därför är för Girard upphovet till våld inte skillnader utan likheter mellan människor. Mangold nämner exemplet Kina. 2007, året innan den nyliberala kollapsen, såg alla hur Kina genom globaliseringen blivit allt mer likt Västern och antog att därför världen blivit fredligare. Girard varnade att Kinas anpassning tvärtom var början på en våldsam rivalitet. Girard hade ursprungligen inspirerats till sin teori av Shakespeare och tragedin Romeo och Julia där två likvärdiga familjers förhållande slutade i dödligt hat. Men det var inte genom litteraturhistoria kring Shakespeare utan med algoritmerna i sociala medier som teorin skulle implementeras. Där mångfaldigades i accelererande takt jämförelsen med andra och egenskapen att göra saker inte för att man i sig vill det utan för att andra gör det och för att göra intryck på andra. Fysiska begär handlar om nytta. Mentala begär handlar om identitet. Thiel förstod tidigt hur man kan slå mynt av en antropologisk grundinstinkt hos människan och investerade i Facebook. Sociala medier är en profitabel identitetsindustri, där identitetskris och konflikt uppstår när alla är lika utan avgränsning till andra.

Men trots gigantiska vinster föraktar Thiel människans drift till imitation som förhindrar självständigt tänkande och originalitet. Över hans hållning vilar något "bepansrat och teflonliknande som om han inte ville låta andras nivellerande tankar komma för nära inpå sig" (Mangold 2025). Konkurrens är bara för förlorare. Den sanne innovatören bygger en marknad som hen behärskar som monopolist. Bara de enfaldiga utsätter sig för den vinstreducerande konkurrensen med likartade produkter. Nietzsches övermänniska reser sig ur begärets konkurrensskamp och tar Girards teori i nya riktningar. Universiteten är i Thiels syn platser för mental likriktning. Mot bakgrund av situationen i världen hörs fler röster för någon form av världsregering som enda räddningen mot hotande nukleär förstöring eller total klimatkollaps, t.ex. ett renoverat FN. För Thiel vore

det en totalitär lösning. Totalitär i otillbörlig konkurrens till Thiels totalitära monopolism måste man tillägga. Men han vägrar att se sin egen monopolism som totalitär. En världsregering vore Antikrist, den figur som enligt bibeln föregår apokalypsen, en figur som skrämde människor kastar sig i armarna på bara genom att hen lovar fred och säkerhet. Överstatliga organisationer är anatema för Thiel. Han kombinerar tron på monopolets goda verkan för teknologisk avantgardism med tron på evigt liv möjliggjort av teknologin snarare än någon gudomlighet. Infrysning och algoritmisk bioförbättring är medlet för evigt liv. Men inte som massmedel för alla utan endast för de utvalda, techoli-garkerna med övermänniskodrag, kapital och kunskap, vars gener det gäller att föra vidare på planeten Jorden eller i ett rymdskepp för nykolonisering. Som självdeklarerad kristen tror han på köttets återuppståndelse. Därför är kroppens djupfrysning för att i framtiden kunna återupplivas helt i den kristna lärans anda enligt Thiel, som söker vara både bokstavstrogen bibelkristen och den radikalaste talesmannen av alla för tekniska framsteg. Det mörka tänkandet i dimman kring Peter Thiel, som mycket riktigt är en anhängare av *dark enlightenment*, arbetar med kontrastverkningar (Mangold 2025).

Thiels mål är att förstöra demokratin, som fått alltför många att tycka fritt och lätt till kaos. Demokrati är fri konkurrens i stark motsättning till Thiels monopolfantasi. Det onda – demokratin, Antikrist – började med upplysningen. Thiel för en kamp mot det moderna upplysningsprojektet. Vad han kallar mörk upplysning är en motrevolution med ideal från en förmodern tid där enväld härskade. Thiel leder tanken till Joseph de Maestre (1753–1821) och dennes försvar av l'Ancien Régime mot upplysningsidéerna och tankar kring motrevolutionen.

Hur ska man förstå Peter Thiels fascination för Girard? René Girard (1923–2015) väckte viss inomvetenskaplig uppmärksamhet med sin bok *La violence et le sacré* 1972 som är en antropologisk analys av religiösa berättelser om offer och våld inom arkaiska samhällen. Undersökningsperioden slutar vid tiden för de bibliska evangelierna. Det arkaiska våldet uppstår genom att människor har begär efter saker som andra äger. Denna strävan leder till en nivellerande konflikt, alla mot alla, som slutar med en syndabock. Dödandet av den återställer freden. Girard följde upp med en andra bok (Girard 1978), en diskussion med två psykologer om mimetiskt våld, våldet till följd av människans benägenhet att apa efter, som han fastslog var en antropologisk kategori. Girard blev en ansedd antropolog och ledamot av Académie Française 2005, men under 1990-talet när Peter Thiel kom i kontakt med honom var han mer en ensamvarg som hämtade styrka i att simma mot strömmen när han utforskade hur alla simmade med den. Samhällsvetenskaperna tillhörde sedan 1970-talet postmodernisterna och poststrukturalisterna, Foucault, Lyotard, Derrida m fl, huvudpersonerna i vad som kallades den franska teorin. Mot dem sökte Girard sin profil. Titeln på Girards bok 1978 var *Les choses cachées*. Den ska jämföras

med Foucaults *Les mots et les choses* om tingens ordning 1966, de dolda tingen mot tingens ordning.

En flod av podcasts och kortare och längre artiklar har uppstått i spåren av den intensifierade Trumpismen från 2025 med syftet att leta efter Girards intellektuella påverkan. Kulturkritikern och journalisten Andreas Bernard slår kort och koncist fast att den hermeneutiska energin i jakten på mening i Trumpismen är förståelig men fåfäng (Bernard 2025). Där finns ingen intellektuell förbindelse mellan Girard å ena sidan och Thiel och hans protegé vicepresident Vance å den andra utan bara en affektiv länk, identifikationen med den kämpande ensamvargen. Den bilden attraherar Thiels självbild av monopolisten i solitär kamp vid forskningsfronten. Thiel gör Girard till en universell världs-förklarare och ser sig själv som en universell världsförbättrare. Thiels stiftelse *Imitatio* (sic) gjorde 2022 en dokumentärfilm om Girard, *Things Hidden*, som liknar porträttet av en sektgrundare med sfärisk bakgrundsmusik och lovtal från följeslagare om Girards unika betydelse för humanvetenskaperna i det sena 1900-talet. Thiel själv slår fast att mästaren har *the key to God's plan for history*. Innehållsmässiga anknytningar mellan Girard och Thiels företagsfilosofi, med den senares förakt för konkurrens och hyllande av monopol, saknas. Möjligen ser sig också Thiel som ett Guds instrument.

Stanfordantropologen Paul Leslie tillhörde med Peter Thiel en läsekrets av studenter som på 1990-talet satt vid mästarens fötter i Stanford. I en nylig artikel (Leslie 2025) redogör han för hur Thiel senare gav en helt ny twist till Girards tankar, kapade Girards öppenhet vad gäller framtiden på temat ond och god och förde honom närmare tänkare som Oswald Spengler, Carl Schmitt och Leo Strauss, Spengler med sina tankar kring västerlandets undergång efter första världskriget och idéer om en nationalistisk och antidemokratisk konservativ revolution som botemedel, Schmitt med sin vän-fiendeteori som en antropologisk kategori och med ståndpunkten att politisk makt är förmågan att kunna deklarerat undantagstillstånd, Strauss med sitt begrepp esoterisk skrivning, hur filosoferna kan dölja farliga sanningar genom att skriva inlindat och kodat för de invigda och inbjuda till läsning mellan raderna. I Thiels tillämpning av Strauss kan en elit driva igenom enhetliga beslut utan offentlig debatt. Med Schmitt förvandlar Thiel Girards mimetiska tankar med öppen utgång till ödesbestämd decisionism.

Peter Thiel är sammanfattningsvis en charlatan som närmar sig samhällsvetenskaperna med bricolage som metod. Han identifierar en stor tänkare att identifiera sig själv med och gör tänkaren ännu större i reklamen för honom, eftersom därmed också han själv blir större. I skydd bakom tänkaren bygger han sedan en egen tolkningsram genom att i fri fabulering länka tänkaren till figurer som egentligen inte alls hör hemma i dennes sällskap.

När vicepresidenten Vance söker tillämpa syndabocksteorin i valkamp blir det plumpare och direktare. På CNN påstår Vance att han har

förstahandsinformation om att Haitiska invandrare stjal hundar och katter från den vita befolkningen i Ohio för att äta dem. Några belägg har han inte men trängd försvarar han sig med att om han måste skapa historier för att de amerikanska medierna ska uppmärksamma det amerikanska lidandet så gör han det (CNN 2025). Man ska inte överdriva betydelsen av ett exempel som Vance men det är likväl en illustration av hur snabbt och lätt syndabocken aktiveras. Thiel tar efter Girards död hjälp av sin ideologiska spinnmästare Curtis Yarvin när de med sin mörka upplysning söker säkra tronföljden efter Trump med vicepresidenten som kronprins.

Adorno och Horkheimer såg hur upplysningen mynnade ut i en gigantisk myt med en syndabock som sammanhållande kraft. Girardismen har med Thiel och Vance som banérförare blivit Trumpismen och landat i en mytologisk härva med en syndabock som heter migranter vilket leder tankarna till Adornos och Horkheimers tes och slutsatsen att Trumpismen måste angripas med kritiskt förnuft.

Techoligarkens och hans spinnmästares kristhedniska sammelsurium ligger till grund för ett frontalangrepp på Europas värdekanon i en tid när Europas tänkare ägnar sin energi åt att bygga nationella värdekanoner kring ett storartat förflutet. Techoligarkens tankevirrvarr väcker tankar på fanatismen kring det tusenåriga riket för snart hundra år sedan till livs. Ur den nihilism som tänks följa på totalförstörelsen av värdekanonen ska den artificiella intelligensens rike växa fram. Utopin förfärrar men apokalypsen som föregår den än mer.

Ur vigröken kring den mörka upplysningen växer techoligarkernas självförtroende och hybris i takt med att AI tar över initiativet. Vad gör det med personligheten när man ber AI om hjälp med allt fler saker, söka information, författa ett brev, fatta ett beslut om inköp eller be om relationsråd? AI blir vår ständiga råd- och följeslagare i vardagen och till slut vågar vi inte göra något utan att fråga AI. Ängstligheten och osäkerheten sprider sig när bara AI kan ge oss självförtroende. Den nya svagheten öppnar för politisk och annan förförelse. Samtidigt växer techoligarkernas förakt för de medmänniskor de inte vill se som medmänniskor utan som enfaldiga konsumenter med flockmentalitet. Skriften *Algorithmic Rule* utvecklar riskerna med den algoritmiska revolutionen (Vinge & Fjaestad 2025).

Marknadsmyten, mittfältet och syndabocken

Marknadsmyten var en myt därför att marknaden inte alls är självgående som den nyliberala globaliseringsberättelsen hävdade. Berättelsens marknad hölls igång av ekonomiska krafter, skynda av myten, med makt att omfördela resurser nedifrån och upp och sprida tron på att alla kunde bli del av den ekonomiska uppgång som skulle följa. Thomas Piketty har i rik detalj visat hur antalet miljardärer, begreppet fanns inte 1990, växte närmast exponentiellt

(Piketty 2013, 2015; Piketty & Sandel 2025). Pikettys formel lyder $r > g$, *rent* större än *growth*, avkastningen på kapital växer systematiskt och kontinuerligt mer än arbetsinkomsterna och den ekonomiska tillväxten med innebörden att de rika blir allt rikare i förhållande till den övriga befolkningen. Marknaden var inte den osynliga hand som Adam Smith talade om i sin beskrivning av ett samhälle byggt på lantbruk, hantverk, småindustri och handel i en kolonial värld. Marknaden blev ett sekel efter Smith allt mer en finansindustrins och kapitalkoncentrationens förkvävande hand. Den blev de hejdlösa spekulationernas forum som ledde till världskriser 1873, 1929 och 2008. Den kanske mest omvälvande förändringen i spåren av dollarns och den fordiska produktionsregimens kris i början av 1970-talet var finansmarknadernas frigörelse från nationell kontroll. Den kontrollen var en viktig del av den keynesianska politiken. Frigörelsen föregicks av en intensiv kampanj från de stora varuproducerande världskoncernerna, påbörjad redan under 1960-talet, accelererande under 1970-talet. De började beskriva sig som multinationella eller transnationella. Målet var att finansströmmarna för export och import skulle bli företagsinterna transaktioner förbi statsmaktens kontroll (Stråth 2023: 24–56).

Ronald Reagan drev under 1980-talet politiken om frigörelsen av finansmarknaderna som medlet för att äntligen lämna 70-talskrisen bakom sig, en kris som börjat med dollarns fall från bindningen till guld. Den skulle nu renoveras genom fria finansmarknader och blev snart åter världsekonomis motor. Det nya guldets egen kraft i brist på alternativ skulle man kunna säga. Efter Sovjetunionens fall släppte alla hämningar. Kapitalrörelserna och valutahandeln blev fria och föremål för vinstgivande investeringar och spekulation. Frigörelsen undergrävde keynesiansk efterfrågestimulans och bakband regeringarnas händer som redan 1980-talets exempel med François Mitterrand och Ingvar Carlsson visar (Stråth 2025 b). För mycket statsskulder drev upp räntorna på staternas lån och satte press på deras valutor. Vad som var för mycket avgjorde Marknaden. Margaret Thatcher beskrev situationen med de magiska orden *There Is No Alternative* (till marknaden). Hon kom till slutsatsen som en beundrare av Friedrich Hayeks frihetsteori. Det ligger ingen liten historisk ironi i hennes sammanlänkning av frihetsbegreppet med ståndpunkten att det inte finns några alternativ men ironin försvann i tidsandans eufori. Marknaden blev efter det kalla krigets slut en fetisch som kom att bestämma regeringarnas handlingsramar utan frågor om vem marknaden var och vem som bestämde förutsättningarna för politiken. Marknaden var helt enkelt Marknaden till vilken regeringarna överlämnat makt.

Under 1990-talet blev alla statsbärande partier nyliberala. Socialdemokraterna med Tony Blair och Gerhard Schröder som referenspunkt, de konservativa partierna från Thatcher till Angela Merkel (under 2000-talet), ja, också de västliga industrisamhällenas liberala partier med en social dimension i sin profil blev nyliberala avantgardister. Den keynesianska fördelningspolitiken

försvann som regleringsinstrument. Det var den fördelningspolitiken som utgjorde konfliktlinjen i politiken som både delade och var utgångspunkten för letande efter kompromisser. Majoritetsbeslut höll igång den politiska debatten men de kombinerades med kompromisser genom att de intressedrivna konfliktparterna gav upp maximalfordringar. Majoritetsbesluten kunde utmanas i nästa val. Ingen talade om något mittfält. Kommunisterna till vänster var under det kalla kriget relativt isolerade även om en reformvänster distanserade sig från stalinisterna och sökte kontakt med socialdemokraterna. På högersidan fanns inte mycket till höger om de moderatkonservativa partierna, socialdemokraternas antagonister i fördelningspolitiken kring offentlig välfärd som socialförsäkringar, utbildning, sjuk- och hälsovård och kommunikationer. Politiken var ideologi- och intressedriven och handlade om sakpolitisk konflikt.

Den teknokratisering och professionalisering av politiken bort från intressena och ideologierna, vars början Peter Mair förlägger till 1960-talet (Mair 2013; cf Stråth 2025b), och som fortsatte med att partierna blev röstmaximerande valkampsmaskiner utan långsiktiga visioner borton nästa val, innebar att den franska revolutionens indelning av det politiska fältet i vänster och höger förlorade kontur och började lösas upp när alla sökte röstmaximering. I det glada 90-talet var marknadseuforin hegemoniell. Men under glädjeruset skedde en betydande social marginalisering som hade börjat redan under fordismens nedgång på 70-talet. Nya sorts arbetsmarknader uppstod, globala lönedepressande produktionskedjor med proletarisering och svag intresserepresentation i spåren. 1990-talet var individualisering och privatisering av ansvar. Ansvarets individualisering bort från det offentliga innebar betydande privatisering och "outsourcing" av funktioner inom undervisning, sjukvård, social integration, arbetsförmedling och kommunikationer. Under marknadseuforins yta skedde en smygande marginalisering och segmentering på arbets- och bostadsmarknader samtidigt med vikande offentligt ansvar. Utvecklingen var smygande därför att de som inte kände sig delaktiga i 90-talets eufori i stor utsträckning saknade intresserepresentation och artikuleringsmöjligheter.

I politiken började entreprenörer att uppträda vid sidan av de etablerade partierna. Det bästa exemplet är Silvio Berlusconi. Debatten handlade om framgång och en begynnande populismen om skattelättnader och andra "friheter." Men där uppstod mot bakgrund av globaliseringstrenden också mer nationalistiska motrörelser som t.ex. kring Jörg Haider i Österrike 1986 och Sverigedemokraterna 1988. Där fanns redan sedan 1972 Jean-Marie Le Pen med *Front National* i Frankrike, som nu allt mindre framstod som ett isolerat fenomen.

Vänstern gick över från fördelningspolitik – det fanns ju enligt marknadsmyten inget att fördela och finans- och valutamarknaderna var tydliga om man som politisk ledare sökte hävda motsatsem – till identitetspolitik som senare skulle komma att kallas woke, men den nyliberala orienteringen blev

kvar. Keynesianismen var ett avslutat kapitel. Högern underhöll den nyliberala marknadstron att allt skulle bli bättre för alla om staten höll sig borta. Högern hade traditionellt inget problem med staten. Man talade fortfarande om högern utan uppdelning i moderatkonservativa och ultra- eller populisthöger även om ytterpartierna börjat bildas som de österrikiska och svenska exemplen visar. Högern tänkte traditionellt konservativt och nationellt. Förändring skulle ske med måtta och ramen var nationalstaten. Det nationella löstes upp på den hägrande världsmarknaden utan gränser och hegemonin kring den nyliberala berättelsen var snarast revolutionär i sitt budskap att allt gammalt och nationellt skulle bort. De konservativa underkastade sig liksom socialdemokraterna starka ideologiska motsägelser när den politiska fördelnings- och privilegiekonflikten blev allmän underkastelse under vad som sades vara marknadens diktat. Motsägelserna sökte de lösa upp på det röstmaximerande och alternativlösa politiska mittfältet där alla trängdes och brytningar kring intressen och ideologier tonades ned under den nyliberala hegemonin.

Sådan var situationen när världens finansmarknader föll samman i en spekulationsbubbla som brast 2008. Ovissheten var stor om hur man skulle reagera när den marknad som hävdats vara självgående och fungerade bäst utan politisk inblandning kollapsade. När politiska ledare och professionella ekonomer sökte historiska referenspunkter hamnade de snabbt på den svarta fredagen i oktober 1929 som lamslog världsekonomin och ledde till andra världskriget när paralyserade regeringar inte hade något kraftfullt svar mot arbetslösheten utan lät krisen utveckla sin egen dynamik. Den utvecklingen gällde det att till varje pris förhindra. De gigantiska förmögenhetsförlusterna efter kraschen i september 2008 besvarades med massiva finansinsatser för att rädda kreditinstitut från konkurs. Den politiska rekaptaliseringsinsatsen med skattemedel och lånat kapital var enorm. Statsskulderna sköt i höjden. Internationella Valutafonden uppskattade genom beräkningar av kursförlusterna på värdepapper kostnaderna för kollapsen till fyra biljoner USD (IMF 2009; Shiller 2012). Krisen spred sig till eurokrisen 2009 med Greklands finansiella situation som utlösare.

Det var nu som den tystade massan av globaliseringens förlorare aktiverades av nya politiska entreprenörer, rörelser och partier som började tematisera nationen i motsats till de globala marknaderna. *Alternative für Deutschland* bildades 2013 som ett parti för att ta ut Tyskland ur eurosamarbetet. Det var med denna frustration som bakgrund som en ny myt växte fram om nationalism, autokratisk paternalism och en illiberal gemenskap, i kontrast till den nyliberala marknaden, som vägen till social sammanhållning. Myten om den mörka upplysningen var extremast kryddad med diverse konspirationsteorier. Utvecklingen mot det nationalistiska fick ytterligare kraft med flyktingkrisen 2015 som radikaliserade nationalismen och avgränsningen mellan inklusion och exklusion. Nu fick myten om nationen sin syndabock med urholkning av

asylrättigheter och flyktingpolitik som följd. Avgränsningen till det främmande blev aggressivare och klassiska europeiska värden förträngdes.

Sedan 2010 har en europeisk högerpopulism vuxit fram med flytande gränser till mer extrema varianter och fascistiska ideal. Nationalismen har högkonjunktur. Auktoritära ledare träder fram med paternalistiska anbud som lockar och säger att de är illiberala, som blev ett nytt ord i debatten. Den liberalism de tog avstånd från var inte den klassiska upplysningsliberalismen utan nyliberalismen. Denna utvecklings tidsmässiga samband till finansmarknadernas och den nyliberala berättelsens kollaps 2008 är klar, men ännu är mycket utforskat om de djupare sociologiska och socialpsykologiska sammanhangen. Sociologen Cas Mudde formulerar händelseförloppet lakoniskt och träffande: Högerpopulismen i Europa är den illiberala demokratins svar på odemokratisk liberalism (Mudde 2021). Med odemokratisk liberalism avser han det nyliberala uppbrottet från välfärdsstaternas socialliberalism och helomvändningen vad gäller riktningen på omfördelningen. Harvardfilosofen Michael Sandel betonar inte bara en växande klyfta mellan det nyliberala projektets vinnare och förlorare utan också att de som tagit sig upp till samhällets toppar tror att framgången bara har med dem själva att göra och är deras alldelles egna förtjänst och att de därför fullt ut förtjänar vad marknaden belönat dem med. Följdtanken är att de som misslyckats med klättringen har sig själva att skylla och inte förtjänar någon hjälp. Samhällssolidariteten bryts ned (Sandel 2021, 2022).

Thomas Biebricher har i en ingående analys undersökt konservatismens internationella kris som följde med etablerandet av en nationalistisk ultrahöger i Europa (Biebricher 2023). Tanken på ett politiskt mittfält ändrade inriktning. Det nyliberala alternativlöshetens och röstmaximeringens mittfält, där alla större partier från socialdemokrater till moderathöger samlats, ändrade kontur. Moderathögern såg det som sin uppgift att hålla gränsen till ultrahögern och nationalismen genom att definiera sig som den nya mitten till höger, men drogs allt mer in i de senares problemformuleringar och språk. Biebricher visar hur problemen därvid allt mer kom att handla om kulturkamp i stället för socialpolitik och ekonomisk politik. Kulturkampen kostar inget till skillnad från social och ekonomisk substanspolitik vilket gör den attraktiv för politisk konflikt. Dessutom har den egenheten att vara absolut, mycket svårare att kompromissa kring än social och ekonomisk sakpolitik där kompromisser nås genom att alla parter träder tillbaka från maximalfordringar och alla både vinner och förlorar något. Kulturpolitiken polariserar därför mer. Sammantaget tycks gravitationen förflytta problemformuleringar, språk och verklighetsbeskrivning i riktning mot ultrahögern medan partierna på det s.k. mittfältet till vänster om moderathögern verkar hjälplösa. Den liberalkonservativa moderathögern slits mellan vänsterns woke-politik och ultrahögerns radikala förändringsvilja i kulturkampens form, där begreppet *cancel culture* skiftar från en anklagelse

mot vänstern till en anklagelse mot högern. Vänstern förlorar terräng i kulturkampen och frågan är vad moderathögern i kris gör. Tecknen är tydliga på en öppning högerut i letandet efter en stabil majoritet.

Sakpolitiken koncentreras i det nya scenariet till invandrapolitik som lätt kopplas till kulturkamp. Invandrarfrågan står ställföreträdande för en rad andra politiska problem. Både kulturkampen och invandrapolitiken får en höger-vänsterdimension där vänsterkulturen buntas samman under begreppet woke. Även om moderathögern säger sig vilja ha en brandmur mot populist- och extremhögern dras den in i en gemensam kulturkamp från höger mot woke och för radikalisering av invandrapolitiken. Initiativet i den kulturkampen ligger på högernsida. Vänstern förlorar sitt tidigare initiativ i vad som blivit en fördröjningskamp för att bevara så mycket som möjligt, med andra ord en konservativ kamp från vänster.

Högerpopulismen ifrågasätter den parlamentariska demokratin. Den illiberala paternalismen med auktoritetstro underifrån betonar demokrati under en stark vilja som fördelar rättvist och gör slut på kiv och split. En idémässig närhet till *völkische* tankar i tysk historia tycks klar men därmed inte sagt att alla anhängare är nazister eller fascister (Amlinger & Nachwey 2023 och 2025). De drivs snarare av stor frustration över den parlamentariska demokratis överlåtande av ansvar till en fetisch som kallades marknaden och lyssnar till dem som lovar bättring genom en nation som avgränsar sig från invandrare. Och tror på dem.

Den här utvecklingen har Europa gemensamt med USA oavsett Trump. Den har i USA snarare lett till Trump än omvänt att Trump lett till den. Demokratin eroderar inifrån under ett allt mindre balanserat språk som drivs av emotioner snarare än rationalitet och förnuft, egenskaper och värden som en gång var hörnpelare i upplysningen men som nu förlorat i anseende och trovärdighet. Den digitala revolutionen med sociala medier har spätt på mimetiska nivålerande förhållningssätt. Efterapningen är intensivare. Demokratin kan inte leverera, heter det, och tanken sprids snabbt.

2015 tillhandahöll för Europas del Syrien med regimens rysslandsunderstödda krig mot befolkningen katalysatorn för denna utveckling: flyktingströmmarna mot Europa. Flyktingarna har blivit svaret på den parlamentariska debattens förträngning av sakpolitisk fördelningskonflikt, syndabocken och ställföreträdarfrågan för alla andra svåra samhällsproblem. Det saknas ett språk som tar oss ur den rådande situationen. Utan en övertygande motberättelse till dagens emotionsladdade retorik med fokus på flykting- och migrationsfrågan som det allra största problemet är risken betydande att syndabockshetsen gör slut på demokratin och driver fram starka ledare som säger sig representera folkviljan och lovar ordnade förhållanden.

Social kris var vad som under mellankrigstiden för hundra år sedan utlöste nationalismen, fascismen, nazismen och den judiska syndabocken. Det har gått

tre generationer sedan dess och få finns kvar som minns. De nya avgränsningarna mellan vän och fiende sedan 2010-talet drivs av frustrationen över den förlorade marknadstron och upptäckten att pengar för politik fanns men bara för att rädda banker. Ett par decennier efter Berlinmurens fall, kronan i den nyliberala berättelsen, började stater åter att bygga murar vid eller nära sina gränser, inte bara i Europa, som Wendy Brown visat i *Walled States, Waning Sovereignty* (2010). Det är i den kontexten som myten som Adorno och Horkheimer varnar för är tillbaka. Det är inte längre judarna som ställföreträdande står för alla problem och allt ont utan invandrarna som en abstraktion med konkret innehåll. Det ska understrykas att invandrarmyten ännu inte nått judehatets intensitet och inte trängt in i samhällsproblemerna lika massivt. Men den politiska kulturkampen leker med elden. Problemet förskjuts allt snabbare från invandringen som sådan till invandrarna själva. De bär ansvaret inte bara för sin egen situation utan också alla möjliga andra samhällsproblem. De enskilda invandrarna blir en kollektiv abstraktion i siffror och kvoter. Avvisning och återförande, remigration, är orden för dagen, ju längre högerut, ju hätskare vokabulär, men språket och problemformuleringen förskjuts i sin helhet. De "globala eliterna," "kosmopoliterna" ses som abstrakt skyldiga till den nyliberala kollapsen, ungefär som "kapitalismen." Begreppen fungerar som fiendebild, men som ett offerlamm eller en syndabock fungerar inte världens rikaste. Det gör däremot invandrarna utmärkt väl.

Den varning som ekade från 1929 till beslutsfattarna 2008 utlöste politiskt handlande för att förhindra en utveckling som då. Men efter bankråddningarna hittade statsledarna inga pengar mer och tappade greppet om utvecklingen i det de glömde den sociala och ekonomiska substanspolitiken som skulle förhindra en upprepning av trettiotalsscenariet. Deras lärdom av trettiotalskrisen var alltför selektiv. I stället kom kulturkampen som förstärker de centrifugala krafterna och 1930-talets problem är i flera avseenden tillbaka. Därmed inte sagt att historien upprepar sig, men heller inte att framtiden är särskilt ljus om inget görs för att förhindra den nationalistiska trenden. Ord räcker inte.

Kulturkamp mot fördelningspolitik: Tysk-svenska exempel och europeiska perspektiv

Tysklands högsta domstol är författningsdomstolen med säte i Karlsruhe. Den är ett av flera ankare i en maktbalansstruktur där lagstiftande, exekutiva och rättsskipande institutioner balanserar varandra för att förhindra en upprepning av Weimar. Hittills har systemet fungerat väl och ingen har sett en hotfull amerikanisering. I Karlsruhe har det juridiska argumentet stått över de politiska/ideologiska orienteringar som domarna bär med sig snarare än representerar. Skillnaderna i det avseendet har setts som en styrka som förankrat juridiken i samhället genom en avbildning av dess mångfald. Fram

till 2015 utsågs hälften av de 16 domarna i ett valutskott i förbundsdagen (den andra hälften utses av delstaterna). Sedan 2015 börjar utnämningsprocessen fortsatt i utskottet utan förändring av procedur och praxis men beslutet sker i förbundsdagens plenum i hemligt val med krav på 2/3 av de avgivna rösterna. Syftet med förändringen var att skapa starkare demokratisk förankring vilket som en icke avsedd och väl inte anad effekt ledde till en ökad politisering av frågan.

När förbundsdagen sommaren 2025 skulle välja tre nya domare såg allt ut att fungera som man var van vid fram till dagarna före omröstningen. Då bröt en *shitstorm* ut i sociala medier och de moderatkonservativa CDU/CSU-representanterna översköldes av en flod av meddelanden med syfte att bringa en av de tre kandidaterna på förslagslistan i vanrykte med påståenden som att hon var för abort i princip fram till nedkomsten och att hon hade plagierat i sin avhandling. Hon var en av två kandidater som socialdemokraterna SPD hade föreslagit i en turordning som praxis utvecklat. En stor del av CDU-ledamöterna tog intryck av hetslavinen bakom vilken den högerextrema AfD:s insatser. Partigruppledningen fick dra i nödbromsen och stoppa omröstningen. I Tyskland är abort i princip förbjuden men efter konsultation straffri fram till 14:e havandeskapsveckan. Det enda den diffamerede kandidaten sagt i abortfrågan var att hon kunde tänka sig att legalisera den ordning som var kriminell men straffri. Plagiatanklagelserna var grundlösa. SPD såg ingen anledning att dra tillbaka sin kandidat och CDU hade svårt att komma bort från de positioner dit hetskampanjen hade fört dem.

Nu kan man tycka att en jurist som vill avkriminalisera det som är straffritt har en poäng men i kulturkampens närstrid är det ett oförlåtligt övertramp över etablerade demarkationslinjer. Missämjan växte mellan koalitionsparterna, inte så mycket mellan ledningarna som inom partigrupperna. Om ett handslag inte gäller, varför ska vi... I nästa kontroversiella fråga kommer kvittot... Den överrumplade kansler Merz muttrade oförsiktigt om samvetsomröstning, en metod som mer allmänt tillämpad skulle medföra parlamentariskt kaos och leder tankarna till de politiska protopartiernas tid. Ledningarnas grepp över sina grupper lossnar och svårigheterna att hitta kompromisser växer i misstroendets atmosfär. Men har all uppståndelse egentligen någon betydelse? En strid kring en domarutnämning kan väl inte leda till en regeringskris?

Regeringspartierna lyckades inte komma ur det dödliga de befann sig i. Kandidaten själv gjorde det genom att avsäga sig nomineringen. Som självpåtaget offerlamm möjliggjorde hon en lösning och möttes av sympatier, men skapade inte frid. En blandning av skam och undertryckt vrede spred sig från parlamentet ut i mediedebatten. Det hela hade börjat med att kulturkampens känslostormar hade gått i andra riktningen från smutskampanjen i sociala medier till demokratins hjärta, parlamentet. Ingen står utanför kulturkampens

emotioner som ständigt återskapas. Frågan var mycket större än vad man i förstone anade. Den handlade om förlorat förtroende.

Den sista koalitionsregeringen i Weimar som representerade en demokratiskt vald majoritet föll på oenigheten om en ökning av utgifterna för arbetslöshetsförsäkringen över statsbudgeten med 0,5 procentenheter. Oförmågan att hantera den oenigheten öppnade dörren för Hitler. Det var en materiell sakfråga lättare att kompromissa kring än kulturfrågorna som tenderar att betraktas som existentiella. Utan att överdriva de historiska jämförelserna kan man konstatera att i dagens Tyskland varje regeringskris på vad som är kvar av det politiska mittfältet för AfD ett steg närmare regeringsmakten. Det hör till saken att AfD är klassat författningsfientligt och alltså högerextremistiskt med reminiscenser av nazistiska tankar och i opinionsmätningarna ligger i jämnhöjd med CDU, i östra Tyskland klart före. Ännu tämligen oartikulerade stämningar inom CDU/CSU ser en koalition åt det hållet som det minst dåliga alternativet i en svår parlamentarisk tid. Om politiken handlar om kulturkamp hittar de sin identitet där snarare än bland woke-anhängarna till vänster. Oförmågan att lösa de små frågorna får konsekvenser långt utöver vad de är värda. Politiken tappar greppet över situationen pressad av masssamhällets hetsiga opinioner i motstridiga riktningar. Småfrågor blir symbolfrågor och katalysatorer för starka spänningar och riskerar ständigt utlösa parlamentariska kriser. Det är vad både domarvalet 2025 och arbetslöshetsbidragen 1933 visar.

Det är intressant att jämföra den parlamentariska situationen i Weimar 1933 med den i arbetslöshetens Sverige vid samma tid. Lars Trägårdh (1993) gjorde just det i en lysande doktorsavhandling vid Berkeley som han skrev åren kring 1990 i en annan tid av stor ombrytning, men i motsats till vår präglad av stark optimism och framtidstro, en tid då man trodde att trettiotalskrisen och världskriget som följde var historia utan annan relevans än att vara just historia. Han beskriver hur vid samma tid som den sista tyska regeringen före presidentregeringarnas tid föll på arbetslöshetsfrågan i Sverige en koalitionsregering bildades genom kohandel om arbetslöshetsstöd och mjölkpriser och blev upptakten till över 40 år av socialdemokratisk regeringsmakt. Till det innovativa draget i avhandlingen hörde inte bara jämförelsen som sådan utan att Trägårdh sökte förklaringen i sättet att bemästra språket, snarare än, som i tidens konventionella historiografi, i sociala och ekonomiska strukturer som antogs vara mer feodala i Tyskland och mer allmoge i Sverige, vilket skulle förklara de skilda utvecklingarna. Vilka framtidsvisioner utlöste trettiotalskrisen och med vilket språk formulerades de? Folk som i folkhem antydde en pragmatisk lösning på en fördelningskonflikt, en kompromiss mellan sakintressen där ideologierna som legitimerade intressena var böjliga i takt med kompromissanudet men behöll sin orienteringsmakt för långsiktiga tankar. *Volk* som i *völkisch* och *Volksgemeinschaft* under en *Führer* uttrycker en helt annan historia kring besattheten av gemenskap och underkastelsen under gemenskapens ledare.

Båda utvecklingarna var reaktioner på samma trettiotalskris med massarbetslöshet, sakpolitiken för en pragmatisk men mobiliserande lösning på ett stort problem och kulturkampen för gemenskap som byggde på uteslutning och en syndabock som definierades bort ur gemenskapen i en överstegrad emotionell mobilisering av befolkningen.

Det är en historiens ironi att Lars Trägårdh 2024–2025 ledde en stor utredning om en svensk kulturkanon på uppdrag av den av Sverigedemokraterna understödda högermittenregeringen (SOU: 2025). Bakom initiativet anar man en nostalgisk längtan tillbaka till byggandet av en framgångsrik nation i kontrast till dagens kris. I Trägårdhs fall gäller längtan möjligen det folkhem som försvann efter sjuttiotalskrisen. Men ansatsen förtränger att folkhemmet inte byggdes med en kulturkanon utan med substantiell social och ekonomisk välfärdspolitik av ett nytt slag. Folkhemskulturen och -identiteten följde. Det var inte tvärtom.

I en tid när överallt i Europa och USA en stark trend arbetar på att genom kulturkamp förvandla liberal demokrati till autokratisk illiberal demokrati, till helt nyligen en oxymoron, men nu ett politiskt program, vore det för den liberala demokratins räddning viktigt att komma bort från kulturkampens kompromisslöshet, med eller utan kanon, till förmån för ekonomisk och social fördelningspolitik, inklusive en aktiv integrationspolitik för invandrare, med en blick som lyfter från nationella avgränsningar.

Liksom det tyska domarexemplet visar den svenska kulturkanonen på försök att föra över den parlamentariska sak- och fördelningspolitiska konflikten till kulturkamp som inte kräver stora finansiella resurser. Den löser inte de underliggande problem som lett till tidens framtidsoro, frustration, vrede, ångest, resignation och allmän orienteringslöshet i västvärlden efter 2008. Kulturkampen förstärker dessa känslor i stället för att motverka dem. I Tyskland, i Sverige, i USA, i Europa. Kulturkampen är potentiellt farlig. Kulturkampen finner förr eller senare sin syndabock. Konturerna är redan fullt synliga.

När man lyssnar till kulturkampsdebatten i dagens USA och Europa är det som om man fortfarande vore kvar i sociologen Ferdinand Tönnies tid när han 1887 publicerade sitt standardverk *Gemeinschaft und Gesellschaft* (Tönnies 1887). I det industrisamhälle som var på väg att etablera sig såg han en utveckling bort från gemenskap i riktning mot samhälle. I gemenskapen definierade sig människorna i förhållande till andra människor individuellt med t.ex. religion som bindväv. I samhället slöt man sig samman på basis av intressen och tron på rationella lösningar. Samhället hade en starkare konfliktdimension och dess hållpunkter växlade allt snabbare. Tönnies konstaterade utvecklingen mot samhälle men han var skeptisk och hade onda aningar. Gemenskapen bjöd nostalgisk terapi men Tönnies såg också att dess tid var borta.

60 år efter Tönnies' tes förenades kategorierna i de västliga välståndstaternas samhällsgemenskap efter det misslyckade försöket att skapa en

Volksgemeinschaft. Sverige blev med folkhemmet en modell för sammanmältningen av samhälle och gemenskap genom intressebaserad sakpolitik. Den kulturella legitimeringen följde på den sakpolitiska intressekonflikten och -kompromissen. Nu, ytterligare 60 år efter fusionen av Tönnies motsatspar, handlar det om kulturkamp för en ny folkgemenskap som avlägsnar sig från samhällstanken i det folk som var, samhälle som i sammanhållning, men under avgränsning till folkgemenskap som *völkisch*. Vår tid är kvar i Tönnies' konceptualisering, men utvecklingen går i den motsatta riktningen, från samhälle till gemenskap. Kulturkampen leder bort tankarna från sakpolitikens konflikter och kompromisser, bort från det förhandlande civilsamhället mot en ny folkgemenskap där ordning råder. Men som demokrati?

Kulturkampen skapar motsättningar. Sakpolitiken utgår också från motsättningar men är lättare att kompromissa kring genom att ge och ta. Parlamentet blir politikens centrum där kompromisserna hamras fram. Det är det arbetet som Max Weber beskriver som ett borrhande i tjocka bräder. Det är det arbetet som inte fungerar längre. Det verkar som om brädorna blir tjockare och hårdare ju längre man borrar. Kulturkampen är enklare men farligare därför att den är fundamentalare och förs utanför parlamentet som emellertid dras in i den. Den är en sorts eskapism från stort ansvar men med stora risker att slå sönder politiska system, särskilt om eskapismen opererar med syndabocker. Sakpolitiken kring de stora frågorna med klara ståndpunkter om t.ex. finansiering och (om)fördelning av resurser kräver mycket mer av de politiska ledarna än kulturkampen. Trots det och just därför är argumentet tydligt: politiken måste tillbaka till tidens stora sakfrågor och de motsättningar som finns måste exponeras i syfte att hitta kompromisser kring dem: klimat- och miljöfrågan, invandrarfrågan mot bakgrund av åldrande befolkningar och arbetskraftbrist i Europa, som sakfråga, inte som identitets- och kulturfråga, handelsfrågan i en protektionistisk tid, pensions- och vårdfrågan när åldringarna lever längre osv. Om man ser frågorna som en förvaltning av vad som var och är utan egentliga alternativ och utan egentliga resurser för problemlösning tar motsättningarna över som kulturkamp.

Europa i skuggan av Trumps USA och nationalistisk kulturkamp

Trump är renodlad kulturkamp, naturligtvis med starka amerikanska sakintressen i botten. Efter de europeiska ledarnas förnedrande krypanet för Trump vid Nato-mötet i Haag i juni 2025 (Stråth 2025b) kom nästa underdånighetsdemonstration en månad senare när EU:s kommissionspresident på en söndag infann sig på golfplatsen Trump Turnberry i Skottland för att ta del av Trumps beslut att införa 15 procent tull på europeiska varor. Det var på förhand klart att EU inte kunde samla sig till någon som helst motåtgärd, inga mottullar,

inga digitaltullar. En storartad deal förklarade Trump, ägaren till golfplatsen och värd för den smädliga föreställningen. EU kunde inte som i Haag uppmuntra Trump med en riktig kung att prata med, ta på och förtjusa sig över. Men det gjorde inget. Hemma hos sig var Trump själv kung. På golfplatsen fanns ingen att blidka, bara ett dekret att lyssna till. Skräcken att Trump ska lämna Nato är fortsatt djup sedan Haag och den skräcken präglade den uteblivna reaktionen på tulldealen som inte hade något med avtal att göra. Von der Leyen kallade inte dealen storartad, men rak i ryggen, sittande på en stol, med händerna på knäna och ett fruset leende beskrev hon likväl underkastelsen som en deal. Det bästa man kunde förhandla fram, hette det i Bryssel, som under den officiella ytan var djupt frustrerat och paralyserat, en farlig kombination. Lika stor som skräcken att Trump ska lämna Nato är skräcken över den egna hjälplösheten.

Att EU:s högsta representant som företrädare för 27 länder med 450 miljoner invånare tvingades ta emot Trumps underkastelse på en söndag på hans egna privata golfplats i Storbritannien, landet som lämnade EU, det var ett möte efter Trumps smak. "Ingen kan vara nöjd med det här resultatet, men det var det bästa vi kunde nå," deklarerade den tyske kanslern Merz ställföreträdande för de flesta av EU:s regeringar. Härtill måste man säga att EU nådde inget. Man tilldelades. Stillatigande tog EU emot vad som var ett uppenbart brott mot världshandelsreglerna och all konventionell diplomati. Alla delade dock inte Merz bedömning. Det var en sorglig dag, kommenterade den franske regeringschefen mötet i Skottland. Ett förbund av fria stater som slutit sig samman för att försvara sina värden och intressen har beslutat sig för underkastelse, skrev han på X. *Sousmission*, underkastelse, är namnet på en roman av Michel Houellebecq som handlar om hur hela den politiska klassen genom kollektivt misslyckande öppnar vägen till presidentmakten för en islamisk politiker. I Frankrike förstod man analogin och att den kunde tillämpas även på USA. Men så långt vågar man inte tänka i Europa som helhet.

En månad efter mötet på golfklubben tog Donald Trump emot Vladimir Putin i Alaska med hedersbetygelser och röd matta. Trump ställde fred i Ukraina inom kort i utsikt. Dagarna efter flög ett urval europeiska ledare till Washington för att i Vita huset närmare informeras om fredsplanen. De trodde på planen och ville sälja besöket, det faktum att de alls tagits emot och informerats, som ett tecken på europeisk styrka, på att Trump tog dem på allvar. Ingen ifrågasatte att de inte fick vara med i Alaska i diskussionen av en europeisk ödesfråga. Planen visade sig strax efter återkomsten till Europa vara luft vilket inte är att säga att Trump inte trodde på den. Men Putin var som en ål i Trumps sällskap och det ville Trump inte inse. Besöket i Vita huset var inget tecken på styrka utan ett hopplöst försök att klamra sig fast vid en man som på alla sätt visat att han inte är en tillförlitlig partner. Det är en illusion att tro att Trump har en strategi såvida den inte är att förvirra och skapa oro. Han har mål om amerikansk storhet och imperial styrka runt Nordpolen och i Stilla havet

och om ett fredspris från Nobel. Men vägen dit är lika virrig och impulsiv som tullpolitiken.

Extremistexperten Peter Neumann och TV-journalisten Richard Schneider betitlar sin nyutkomna bok *Das Sterben der Demokratie*, demokratins dödande (Neumann & Schneider 2025). De undersöker högerpopulismen i Europa och USA och finner en trend från liberal till illiberal demokrati och autokrati. De talar om en högerpopulistisk plan för att omvandla Europa och USA. Ursprunget finner de i finansmarknadskollapsen 2008 som ledde till att bankerna räddades men långsiktigt till stagnerande och eroderande infrastrukturer i kommunikationer och andra samhällstjänster vilket i sin tur utlöste upplevelser av kontrollförlust, fördelningskonflikter och allmän olust. Därvid har migrationsfrågan blivit en katalysator som kanaliserat svaren i riktning mot identitetsfrågor. Författarna rekommenderar de krafter som vill bevara den liberala demokratin att ta kontroll över migrationsfrågan genom att avemotionalisera den bort från identitets- till sakpolitik, ekonomisk politik om resurser och social politik om fördelning av resurser, sakpolitik om fysisk infrastruktur, vilket skulle möta stort gensvar i befolkningarna som vill ha saklösningar i stället för kulturkamp. De föreslår klara gränser mot högerpopulisterna och en offensiv vad gäller politisk bildning, medborgarutbildning, där man tydligare visar vad som står på spel i stället för att föra låtsaspolitik i ett skymningslandskap mellan liberal och illiberal demokrati.

Tendensen i Europaparlamentet och på andra håll i Europa är att moderathögern överger alternativlöshetens mittfält och söker skapa ett nytt genom att själv definiera sig som mitten i förhållande till ytterhögern och omdefiniera övriga på mittfältet till vänster. Följden blir en kulturkamp mellan vänsterns woke och högerns nationalism. Moderathögern söker profilerande kamp genom kulturpolitik mot woke samtidigt som den säger sig försvara vad man kallar en brandmur mot ytterhögern. I den kulturkampen dras moderathögern in i ytterhögers språk i t.ex. flyktingfrågan. Ytterhögern har initiativet, moderathögern dras med. Sakpolitik väcker frågor om finansiering som i sin tur väcker frågor om omfördelning av resurser. Kulturkampen är en flykt från de frågorna, en flykt framåt som inte kostar något och till slut kostar allt.

På vad som är kvar av nyliberalismens alternativlösa mittfält vegeerar socialdemokratiska och gröna partier med minskande väljarunderlag i brist på konfrontation kring fördelnings- och miljöfrågor. Politologen Philip Manow beskriver utvecklingen som en avdemokratisering av demokratin (Manow 2020). Finns det någon riktning i vänster-mittpartiernas uppträdande är det snarast att de graviterar in mot moderat- och ytterhögers kulturkamp där vänstern går i spagat mellan försvar av woke och kulturkamp mot ytterhögern, som alltmer förs på ytterhögers språk. Demokratin fräter sönder inifrån.

Neumans och Schneiders tydliga språk lockar till att tänka vidare i deras spår. Den amerikansk-europeiska fronten för illiberal demokrati kunde mötas

med en starkare europeisering av ekonomisk- och socialpolitisk kamp för liberal demokrati: En europeisering av ekonomisk och social politik för ett socialt Marknadseuropa, med Delors arbete på ett socialt Europa och Draghis rapport som referenspunkter (Stråth 2025b). En europeiskt samordnad offensiv med ett program för fördelnings- och miljöfrågor och andra frågor som invandring och infrastruktur, arbetsmarknad, utbildning och forskning, t.ex. ett europeiskt järnvägssystem värt namnet och en europeisk digital suveränitet under avgränsning till USA. Ett konkret exempel i denna riktning är EU-kommissionens 800 miljarder europaket ReArm Europe, en åtgärdsplan för att förstärka EU:s säkerhet, där säkerhetspolitiken går utöver den militära dimensionen (Europeiska kommissionen 2025). Det måste emellertid klart sägas att bara pengarna i sig räcker inte. De måste bli utgångspunkten för en politisk plan och styrning av det slag som Mariana Mazzucato utvecklar i *Mission Economy* (Mazzucato 2021; cf Stråth 2025b). En europeisk offensiv som utvecklar sakpolitiska intressebrytningar, kompromisser och lösningar i stället för att dras in i kulturkampen till höger.

Uppgiften handlar om att rädda demokratin i Europa genom att komma ur vad som ser ut som ett järngrepp som Trumps USA kopplat på EU, men som om man vågar se verkligheten är en Europas paniska fastklamring vid ett USA som inte längre finns. EU måste släppa taget och renovera sig själv. EU är en ödesgemenskap på väg mot sin undergång, med eller utan USA i Nato, om det fortsätter så här. Med underkastelsen i handelspolitiken har unionen gjort sig utpressningsbar genom att inte kämpa emot. EU har inte haft något alls att sätta emot Trumps godtycke och måttlösa krav. Signalen till Trump att EU inte har viljan att stå upp för sina egna intressen, inte ens viljan att definiera dem är fatal. Det hade fordrats ett aktivt EU-ledarskap för att samordna dessa intressen i en hållning gentemot USA:s massiva angrepp på världshandelsreglerna och för att förbereda Europa på en situation utan amerikanskt stöd i säkerhetspolitiken. EU:s ledarskap är naturligtvis avhängigt av medlemsländernas vilja att lämna över makt. Jürgen Habermas kritiserade hur hämmande Olaf Scholz som kansler var i det avseendet (Habermas 2025; cf Stråth 1925a). Friedrich Merz och Europas andra statsledare fortsätter i samma spår genom sin överdrivna ambition att inte stöta sig med Trump. Den amerikanske presidenten har fått en akronym därför att han alltid fegar ut, taco. Fegar gör också de europeiska ledarna i sina närsynta nationella hänsyner utan att vilja se en större europeisk bild. Reaktionerna på tulldiktatet har gett Trump blodad tand, bekräftat honom som dealmakare i sin självsyn. Trumps egentliga handelspolitiska mål torde vara att eliminera EU:s svaga reglering av digitalkoncernerna.

Det räcker emellertid inte att rikta krav till Europas politiska ledare. För att de ska kunna svara på kraven och forma ett nytt EU måste den kulturkamp som pågår runt om i medlemsstaterna föras över i ekonomisk och social sakpolitik i Neumanns och Schneiders mening. Förutsättningarna för ett nytt EU måste

grundas i medlemsstaternas politiska bas där kulturkampen måste försvinna. Det handlar om en ny politisk självförståelse, en ny identitet. Med kulturkamp som politikens innehåll i medlemsstaterna är EU-ledarnas händer bakbundna. Kulturkampen kommer att driva isär EU och riskerar bli grunden för en ultra-högerns international som möjligen kan länka samman sig med både Trumps USA och Putins Ryssland.

Därvid måste man ha klart för sig att industrisamhällets identiteter med och mot klassbegreppet, som efter över hundra år av revolutioner och världskrig mynnade ut i de keynesianska välfärdsstaterna i en liten del av världen, är borta och inte kan återskapas. Däremot lever sociala orättvisor och ojämnr fördelning av resurser kvar i gamla och nya former, vilka måste tänkas planetärt snarare än nationellt. De nyliberala försöken att bygga en ny identitet kring det globala marknads- och finanssamhället mynnade ut i ett globalt prekariat i nya sorters just-in-timeproduktionskedjor och i en gigantisk spekulationsbubbla som brast och förvandlade de nyliberala eliterna, "kosmopoliterna," från identifikationsfigurer till hatobjekt.

Människan kan inte leva utan identitet. Om man har den, som individ och som samhälle, behöver man inte prata om den. Före 1970-talet var identitet ett begrepp i matematik och i den sedan 1920-talet nya vetenskapen psykoanalys. Men begreppet fanns inte i den politiska debatten. Det är när man saknar identitet man börjar tala om den. För närvarande är försöken att skapa identitet i huvudsak riktade mot nationen med idéer om nationell storhet i det förflutna som drivkraft. Det gör världen farlig. Ett mönster från för hundra år sedan känns igen. För att ta sig ur den situationen måste EU:s medlemsstater få slut på kulturkampen och åter, som före den nyliberala parentesen, börja föra ekonomisk och social sakpolitik. De måste samlas kring Europa, ett nytt Europa, de goda européernas Europa, som Nietzsche skrev om. Identiteten kommer att följa och försvinna som problem.

Med Trump förlorar inte bara USA utan även Europa moralisk makt. Den globala södern vänder sig till Kina som en samlande kraft som ger framtidsförväntningar. *Chuan Jianguo* kallar kineserna på senare tid USA, landet som gör Kina stort. USA har imploderat moraliskt, men luften går sakta ur även Europa. EU kommer också att göra Kina stort om man inte snabbt avgränsar sig från USA i stället för att underordna sig.

Flyktingfrågan med potential att skapa tidens syndabock har europeiska lösningar och överenskommelser som t.ex. det gemensamma asylsystemet GEAS och gränsskyddsagenturen Frontex men det finns ingen europeisk solidaritet eller stark uppslutning kring dem. GEAS och Frontex förstärker snarast syndabockstanken. Europeiska lösningar skulle förutsätta en europeisk solidaritet kring flyktingar och asylsökande men den finns inte. Ovärdiga tillstånd i flyktingläger och hårdhänta för att inte säga livshotande pushbacks vid gränserna, felaktiga integrationsåtgärder, allt motiveras med att "annars

kommer ännu fler flyktingar”. Argumentet klingar ihåligt i en tid där Europa samtidigt beklagar brist på arbetskraft, klingar ihåligt och gröper ur Europas värdekanon.

Vad nu Europa? Ett annat Eurafrika

Europa är kontinenten med världens äldsta befolkning (Eurostat 2025). Allt färre människor på arbetsmarknaden står mot allt fler pensionärer. Andelen över åttio kommer enligt Eurostat att öka från 6,0 % 2021 till 14,6 % 2100. Andelen av befolkningen över 65 ökar till 31,3 % under samma tid. Orsaken är ökad livslängd och minskad fertilitet. Andelen av befolkningen i arbetsför ålder krymper medan pensionärernas andel ökar. Genom att beakta rörelsen mellan olika åldersgrupper beräknar Eurostat en beroendekvot mellan pensionärer och människor i arbetsför ålder. Siffran är för EU för 2024 33,9 % och beräknas till 59,7 % 2100. Om man också lägger till andelen under femton år som den aktiva befolkningen ska försörja är kvoten 56,8 % 2024 och beräknas stiga till 83,9 % 2100. Utvecklingen antyder dramatiskt förändrade förutsättningar inte bara för arbetsmarknaden utan också pensionssystem och andra socialförsäkringar.

I stark kontrast till det åldrande Europa, där en allt mindre andel av befolkningen ska försörja en allt större, är Afrika världens yngsta kontinent. Mer än 60 % av kontinentens befolkning är under 25 år. Afrikas befolkning beräknas öka från 1,4 miljarder idag till 2,5 miljarder 2050. Arbetsmarknaden tillförs 10–12 miljoner nya ungdomar varje år (UN 2024). Arbetslösheten är hög, särskilt ungdomsarbetslösheten, och utbildningen är bristfällig. Den stora framtidsfrågan är om Afrikas växande ungdomsmassor är en tickande bomb eller en resurs för arbetsmarknader i och bortom Afrika. Oavsett vilket kommer Europa att påverkas, men frågan är om Europa kan göra något för att påverka utvecklingen och driva den mot det senare alternativet för att desarmera bomben. Enskilda regeringar för samtal med enskilda regeringar i Afrika och kontakter finns mellan EU och motsvarigheten AU, där den Afrikanska Unionen inte har tillnärmelsevis EU:s kapacitet och graden av överstatlighet är lägre. Men det saknas stora EU-initierade projekt för att politiskt förvandla hotet till möjlighet och möjligheten genom skapande politik till ett nytt och annat förhållande mellan Europa och Afrika. Stora projekt kring utbildning och arbetsmarknad, men också grön energi.

I stället präglas relationerna av migrationsfrågan och det stora problemet definieras som att hålla folk från Afrika (och Asien) borta från Europa. En våt filt av misstänksamhet och fientlighet mot invandrare har lagt sig över Europa (Kohlenberger 2025). Invandrarna har blivit ett slagträ i kulturkampspolitik och risken är, som upprepade gånger framhållits i den här texten, att slagträet blir den nya syndabocken för att lösa komplexa samhällsproblem på ett enkelt sätt. USA går på den punkten före. De europeiska kontakterna med afrikanska

ledare handlar till betydande del om att förmå dem att bygga läger dit asylsökande och ekonomiska flyktingar kan avvisas. Metoden är maffians pizzi.

Helt klar kan inte invandringen vara fri. Den måste vara kontrollerad för att kunna garantera standarder vad gäller inkomster, bostäder, utbildning, kulturutbud osv. som fallet var när arbetskraft rekryterades till norra Europas ackords- och löpande bandindustrier från arbetslöshet och lantarbete i södra Europa under 1950- och 1960-talen. Den modellen försvann med den fordiska produktionsregimen i 1970-talets kris. Invandringen var lönsam för industrins massproduktion som blev välfärdsstaternas masskonsumtion. Men lönsamheten förutsatte kostnader för integration av arbetskraften. Det finns självfallet ingen möjlighet att gå tillbaka till den tiden och dess förutsättningar. Invandringen då var i huvudsak en inomeuropeisk fråga och skolningen till industrijobben relativt enkel. Men som modell för hur invandrarfrågan kan vara organiserad snarare än spontan, och medför kostnader för lyckad integration, förblir tiden en viktig referenspunkt att knyta an till. Kostnaderna för en lyckad integration är en framtidsinvestering.

Multikulturell var den nyliberala uppfinningen för att slippa kostnader. Var och en skulle utveckla sin egna kulturella miljö under stor tolerans av olikhet liksom också under stor tolerans av växande skillnader i sociala standarder och framväxten av ett nytt proletariat utanför arbetsmarknadens avtal. Industrisamhällets homogena arbetsmarknader segmenterades. Den ideologiska mångfaldstanken med idén om både kulturblandning och kulturell särart, ungefär som den nyliberala globala byn, blev i praktiken segmenterade parallellsamhällen. Det kostnadsfria multikulturprojektet slutade i invandargettonas Europa hand i hand med nya låglöneproletariat i sektorer som vård-, renhållning-, byggnads- och lantarbete på irreguljära arbetsmarknader som drevs av invecklade skalbolag med svårkontrollerat ansvar och mycket svarta pengar. Naturligtvis var inte multikulti kostnadsfritt. Den multikulturella ansatsen var full med avigsidor som visade kostnaderna på helt andra ställen än tidigare, inte över statsbudgeten. Ghettoisering, gängkriminalitet, skolproblem, proletarisering på arbetsmarknader svåra att överblicka. Det är denna situation som nu i kulturkampens form vänds mot invandrarna själva.

1960- och 1970-talens arbetskraftsinvandring var planerad. Rekryteringsfirmor i norra Europa värvade arbetskraft bland Sydeuropas lantarbetare och småbönder med förespeglningar om en bättre materiell standard. Dagens invandring utgår mycket mindre från efterfrågan och mer från människor på flykt. Den är spontan och organisationen i dag har mer till syfte att förhindra än att möjliggöra. Jobben finns inte på samma vis för den som lyckas ta sig in. Krig, tvång att flytta på grund av naturkatastrofer och långsiktigt förändrade förutsättningar att bo kvar i klimatförändringens spår gör hela migrationen mer push- än pullbetonad. En svart marknad har uppstått för illegala immigranter.

Det spontana och kriminella ersätter det organiserade och skapar intryck av en politiskt okontrollerad situation.

Tanken på Eurafrika var en del av förhandlingarna om det europeiska integrationsprojektet som kom till ett första avslut med Romavtalet 1957. Peo Hansen och Stefan Jonsson (2015) har visat hur djupt den tanken var invävd i nykoloniala ambitioner i en tid många trodde handlade om avkolonisering. Den stora berättelsen under 1950-talet handlade om utveckling genom utvecklingshjälp till de kolonier som snart bedömdes bli fria stater. Pengar transfererades från norr till söder, men utvecklingen tog inte riktigt fart, i vart fall inte som man hoppats i uländerna. Ghana var den första afrikanska kolonin söder om Sahara som blev självständig 1957. 1965 publicerade dess ledare Nkrumah en uppmärksammat bok med titeln *Neocolonialism* (Nkrumah 1965). Utvecklingsdebatten handlade om hur Nord utvecklade Syd, genom uhjälp men verkligheten handlade om hur Syd bidrog till utvecklingen av Nord genom ojämna terms of trade när råvaror såldes från söder till norr och färdigvaror från norr till söder. Walter Rodney blev en akademisk talesman för södern med argument i samma riktning när han publicerade en klassiker i postkolonial historieskrivning: *How Europe Underdeveloped Africa* (Rodney 1972). Kolonialismen var en enarmad bandit, skrev historikern från Guyana som åtta år senare mördades av självständighetsregimen där för sin alltför radikala syn på hur den nya självständigheten skulle gestaltas. Utvecklingsekonomen som fört den ekonomiska och politiska debatten i norr förlorade alltmer initiativet till en skola som etablerade sig under namnet beroendeteori med Paul Baran, André Gunder Frank och Immanuel Wallerstein som tre av de ledande namnen (Baran 1957; Baran & Sweezy 1966; Frank 1969; Wallerstein 1979; cf Stråth 2023, kap 2).

Utvecklingsekonomen argumenterade inom ramen för moderniseringsberättelsen om statligt organiserad utveckling. Historikerna beskrev en utveckling i stadier fram till det industriella genombrottet och därefter och stadierna tänkte man sig gälla även för uländerna i ett allmänt utvecklingsmönster. Dependensteoretikerna riktade in kritiken på det kapitalistiska systemet i ett centrum-periferitänkande och hävdade att moderniseringen och stadioutvecklingen bara gällde för den rika världen som blev rik genom systematisk utplundring av de fattiga länderna och höll dem på den nivån.

Den livliga debatten på temat utveckling eller beroende kom av sig med dollarkollapsen och 1970-talskrisen. Det nyliberala svaret på 1970-talskrisen gick förbi den tystnande debatten mellan utvecklings- och dependensekonomer med argumentet att alla skulle vara partner på en världsmarknad utan handelshinder. *Structural adjustment*, strukturell anpassning, var receptet som Världsbanken och IMF föreskrev som vägen till utveckling. Budgetunderskotten skulle försvinna genom åtstramningspolitik och marknadsöppning med direktinvesteringar av de multinationella företagen i Tredje världen. Det var handel på den starkes villkor som i stor utsträckning vidmakthöll rollerna

som råvaruproducenter i södern och färdigvarutillverkare i norr med fortsatta ojämnheter i handelsbalanserna (Stråth 2023, kap. 5). Ett av den nya politikens nyckelord, *sustainable development* klingade allt tommare. Liksom Delors ansträngning för en ny berättelse om ett socialt Europa (Stråth 2025b) försvann också uhjälpen från debatten. Men klyftorna mellan nord och syd bestod.

Det är denna utveckling som Europa nu måste förhålla sig till. Europa är insnärjt i en historia som det gäller att kritiskt blicka tillbaka på och dra lärdomar från. Det är en historia där Europa hade intressen i Afrika men mycket mindre för Afrika. Till scenariet hör också att Trumps USA i stor utsträckning har tappat intresset för Afrika som dock finns kvar när det gäller råvaror som sällsynta mineraler, ett intresse som Trump söker förverkliga med imperialistiska metoder i ren 1800-talsstil som t.ex. i Kongo. Kinas intresse i Afrika är mycket större och mycket mer sofistikerat. Kina har sedan omkring 2010 varit Afrikas största handelspartner och avvecklar tullarna mot Afrika i en tid när Trump inför dem och lägger ned biståndsmyndigheten USAID. Kina är synbart närvarande i Afrika vad gäller investeringar i infrastruktur och handel. Kinas goodwill och acceptans för investeringar och handel ökar, men där uppstår samtidigt en viss misstänksamhet kring ett alltför starkt kinesiskt beroende.

Det är i den här ramen – med USA som en kaotisk autokrati driven av emotioner och Kina som en i någon mening rationell autokrati som förtränger och fördriver emotioner – som Europa måste närma sig Afrika med ett väl formulerat intresse för kontinenten minst lika mycket som i den. Europa har att förhålla sig till en amerikansk autokrati, som ser framtiden i en motsägelsefull kombination av industrisamhällets fordistiska oljeekonomi som kollapsade på 1970-talet och en okontrollerad digitalindustri som driver utvecklingen av AI mot det okända, och en kinesisk autokrati som snarare ser framtiden i förnyelsebar energi. Kina har en plan, en långsiktig plan med en strategi. Att förhålla sig till innebär inte bara att finna sin roll i det geopolitiska världsmönstret utan också åtgärder för att rädda demokratin i en tid när den urholkas allt mer. En övergång från kulturkamp till sakpolitik innebär att sätta fördelningsfrågan i centrum i ett planetärt perspektiv och att tematisera/konfrontera Pikettys formel $r > s$, den högst aktiva relikten som är kvar från tron på den självgående världsmarknaden.

Planlösheten vad gäller USA:s politik kännetecknar också Europas politik. De amerikanska techoligarkernas elitistiska framtids tänkande och –planering saknar dock ännu motstycke i Europa, vars utmaning det är att forma framtids tänkandet demokratiskt under avvisning av den amerikanska elitismen och disruptivt kaos. Det finns förvisso i Europa ansatsar att att vilja forma framtiden långsiktigt och planerat, som t.ex. i Draghis rapport till EU-kommissionen. Frågan är om Europa har handlingskraft nog att omsätta den, som en början på en reaktivering av framtids tänkandet med hjälp av demokratisk sakpolitik under avvisning av den populistiska kulturkampen.

Det är i den här ramen som sakpolitiska samarbetsprojekt kring arbetskraft, grön energi, sällsynta mineraler m.m. kunde utvecklas men genom att bidra till att utveckla Afrika som färdigvaruleverantör till Europa i stället för som råvaruleverantör. Den onda cirkeln kring ojämna terms of trade måste upphöra. Förädlingen måste ske i Afrika och för det behövs det samarbeten kring utbildning och forskning som på sikt sker i ögonhöjd. De nyliberala direktinvesteringarna befäste snarare de koloniala strukturerna med ojämna terms of trade. Framtiden handlar om samarbete för att gemensamt utveckla digital-, energi- och emobilitetsindustrier. Därvid är utgångspunkten att Afrika allt mer präglas av en teknologiboom med startups och innovationer. Afrika i dag är inte Afrika av igår, inte det koloniala Afrika, den mörka kontinenten. Ja, där finns fortfarande rovdrift, slum och hunger, klimatkatastrofer och inbördeskrig. Men också uppbrottsstämningar att knyta an till och understödja. Utvecklingen måste naturligtvis beakta Kinas starka intressen i Afrika genom att söka positioner för fredlig samexistens om inte samarbete. Den principiella öppenheten gäller naturligtvis också Asien och Latinamerika. Det grundläggande målet är att minska fattigdom, svält, krig och väderkatastrofer i klimatomvandlingens spår. Uppgiften handlar om Afrikas egenmakt på ett annat sätt än vad som ligger i avkolonialiseringens självständighetsbegrepp. En utveckling i den här riktningen skulle få ned migrationstrycket på Europa, desarmera hela frågan, men samtidigt utöka kontakter och kommunikationer i ordnade former.

Uhjälpen lyckades aldrig ändra på de bestående ojämna ekonomiska strukturerna vilket inte är detsamma som att påstå att ingen utveckling ägde rum. Men beroendeteorin kan inte vara det slutgiltiga svaret. Framtiden måste handla om oberoende genom interdependens på jämlik nivå i relationer som är sammanflätade horisontellt i stället för hierarkiskt vertikalt. Beskrivningen låter möjligen som en återgång till den nyliberala berättelsen om den enda världsmarknaden kring den globala byn, men det är uttryckligen inte något sådant som det handlar om, utan ett världssamhälle som inte fungerar automatiskt men genom gestaltande politik och med internationella organisationer kring ett renoverat FN. Men detta är ett senare led i den vision som här tecknats. Det gäller att börja någonstans, att ta initiativ i en ny riktning. Här skulle ett nytt Eurafrika kunna vara tillräckligt konkret och handlingsiniterande.

Det behöver inte sägas att de här raderna inte handlar om ett politiskt handlingsprogram men just en vision. Utan visioner av framtiden ingen sakpolitik och inga alternativ till hotande undergångsstämningar som lätt blir självförstärkande. Det är en vision av ökad global öppenhet och ökade kommunikationer i en tid som tycks handla om geopolitisk avgränsning med aggressiv kulturkamp. Det är en vision av *Wandel durch Handel* men i en helt annan mening än det tysk-ryska arrangemang som efter 1990 drevs av illusionen att arrangemanget sköttes automatiskt av marknaden. Visionen måste förverkligas genom gestaltande politik. Anspråket är slutligen att visionen är en lika viktig del av

verkligheten som verklighetens sammanfattning i en geopolitisk maktkamp utan andra syften än makten som sådan. Utan alternativ ingen demokrati. Det var den poängen som den nyliberala marknadsberättelsen missade.

Referenser

- Amlinger, Caroline & Nachtwey, Oliver, 2023. *Gekränkte Freiheit. Aspekte des libertären Autoritarismus*. Berlin: Suhrkamp.
- Amlinger, Caroline & Nachtwey, Oliver, 2025. *Zerstörungslust. Elemente des demokratischen Faschismus*. Berlin: Suhrkamp.
- Baran, Paul, 1957. *The Political Theory of Growth*. New York: Monthly Review Press.
- Baran, Paul & Sweezy, Paul, 1966. *Monopoly Capital. An Essay on the American Economic and Social Order*. New York: Monthly Review Press.
- Bernard, Andreas, 2025. "Vater der Gewalt", *Spiegel*, 1. August.
- Biebricher, Thomas, 2023. *Mitte/Rechts. Die internationale Krise des Konservatismus*. Berlin: Suhrkamp.
- Brown, Wendy, 2010. *Walled States, Waning Sovereignty*. Princeton: Princeton University Press.
- CNN, 2024. "JD Vance defends baseless rumor about Haitian immigrants eating pets", tillgänglig på <https://edition.cnn.com/2024/09/15/politics/vance-immigrants-pets-springfield-ohio-cnntv>.
- Eurostat 2025. *Demography of Europe*. Bryssel: EU.
- Frank, André Gunder, 1969. *Underdevelopment or Revolution*. New York: Monthly Review Press.
- Girard, René, 1972. *La violence et le sacré*. Paris: Grasset.
- Girard, René, 1978. *Des choses cachées depuis la fondation du monde*. Paris: Grasset.
- Habermas, Jürgen, 1982. "The Entwinement of Myth and Enlightenment: Re-Reading 'Dialectic of Enlightenment'", *New German Critique* 26(4), s. 13-30.
- Habermas, Jürgen, 2025. "Für Europa", *Süddeutsche Zeitung*, 21.03.2025, tillgänglig på <https://www.sueddeutsche.de/projekte/artikel/kultur/juergen-habermas-gastbeitrag-europa-e943825/>, engelsk version <https://www.sueddeutsche.de/projekte/artikel/kultur/juergen-habermas-essay-europa-e494414/>.
- Hansen, Peo & Jonsson, Stefan, 2015. *Eurafrica: The Untold History of European Integration and Colonialism*. London: Bloomsbury.
- Horkheimer, Max & Adorno, Theodor W, 1947. *Dialektik der Aufklärung*. Amsterdam: Querido.
- IMF, 2009. *International Financial Stability Report*.
- Kohlenberger, Judith, 2025. *Migrationspanik: Wie Abschottungspolitik die autoritäre Wende befördert*. Wien: Picus.
- Leslie, Paul, 2025. "From Philosophy to Power: The Misuse of René Girard by Peter Thiel, J D Vance and the American Right", *Salmagundi* 226-227, Spring-Summer.
- Mair, Peter, 2013. *Ruling the Void. The Hollowing of Western Democracy*. London: Verso.
- Mangold, Ijoma, 2025. "Eine Milliarde Ideen", *Die Zeit*, 2025-07-27.
- Manow, Philip, 2020. *(Ent-)Demokratisierung der Demokratie*. Berlin: Suhrkamp.

- Mazzucato, Mariana, 2021. *Mission Economy. A Moonshot Guide to Changing Capitalism*. London: Allen Lane.
- Mudde, Cas, 2021. "Populism in Europe: An Illiberal Democratic Answer to Undemocratic Liberalism", *Government and Opposition* 56(4).
- Münkler, Herfried, 2023. *Welt in Aufruhr. Die Ordnung der Mächte im 21. Jahrhundert*. Berlin: Rowohlt.
- Neumann, Peter R & Schneider, Richard C, 2025. *Das Sterben der Demokratie. Der Plan der Rechtspopulisten in Europa und den USA*. Berlin: Rowohlt.
- Nkrumah, Kwame, 1965. *Neocolonialism. The Last Stage of Imperialism*. London: Thomas Nelson & Sons.
- Piketty, Thomas, 2013. *Le Capital au XXIe siècle*. Paris : Le Seuil.
- Piketty, Thomas, 2015. *L'économie des inégalités*. Paris: Découverte.
- Piketty, Thomas & Sandel, Michael, 2025. *Equality. What it Means and What It Matters*. Cambridge: Polity.
- Rodney, Walter, 1972. *How Europe Underdeveloped Africa*. London: Bogle-L'Ouverture Publications.
- Sandel, Michael, 2021. *Tyranny of Merit*. Penguin.
- Sandel, Michael, 2022. *Democracy's Discontent*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- Shiller, Robert, 2012. *The Subprime Solutions: How Today's Global Finance Crisis Happened, and what to do about it*. Princeton: Princeton University Press.
- SOU, 2025. *En kulturkanon för Sverige*. Betänkande av kommittén En kulturkanon för Sverige.
- Stråth, Bo, 2023. *The Brandt Commission and the Multinationals. Planetary Perspectives*. London: Routledge.
- Stråth, Bo, 2024a. "Difference and Créolité: An essay on a planetary universalism", blog, tillgänglig på <https://www.bostrath.com/planetary-perspectives/a-planetary-metanorm/difference-and-creolite-an-essay-planetary-universalism>, publicerad 2024-08-27.
- Stråth, Bo, 2024b. "The United Nations and the Visions of the Future: Brandt, Carlsson-Ramphal and the Pact for the Future", blog, tillgänglig på <https://www.bostrath.com/planetary-perspectives/ordering-of-space-and-time/the-united-nations-and-the-visions-of-the-future/>, publicerad 2024-09-23.
- Stråth, Bo, 2025a. "En världsordning i upplösning. Vad nu? 1. Imperiernas möte i Europa och Europas svar", *Statsvetenskaplig tidskrift* 127(2), s. 305-328.
- Stråth, Bo, 2025 b. "En världsordning i upplösning. Vad nu?2. Den lågintensiva demokratin utan alternativ, nihilismen och algoritmerna", *Statsvetenskaplig tidskrift* 127(3), s. 675-698.
- Trägårdh, Lars, 1993. *The Concept of the People and the Construction of Popular Political Culture in Sweden and Germany, 1800-1933*. PhD University of California, Berkeley.
- Tönnies, Ferdinand, 1987. *Gemeinschaft und Gesellschaft* (1887). Tillgänglig på <https://germanhistory-intersections.org/de/wissen-und-bildung/ghis:document-163>, hämtad 2025-07-28.
- UN, 2024. Department of Economic and Social Affairs, Population Division. *World Population Prospects*.
- Vinge, Simon & Fjaestad, Maja, 2025. *Algorithmic Rule*. Brussels: Foundation for European Progressive Studies.

Wallerstein, Immanuel, 1979. *The Capitalist World Economy*. Cambridge: Cambridge University Press.